

16

»VIEK NARODNOSTI« – STOLJEĆE DVADESETO, DVADESETPRVO

»I ime je jedna od velikih smetnji: njih je teško nagovoriti da priznaju da su Srbi.«

Vuk Stefanović Karadžić, 1836.

»Kako stoje tako zvani 'Srbi'? Gospodo to je jedini puk, koji ne zna ni sam samcat kako mu je ime.«

Ante Starčević, 1852.

»Nu bilo kako mu drago, to zacielo znam, da mi Hrvati posve dobro shvaćamo viek naš, viek narodnosti, pa s toga i posve mirno i odvažno u susret idemo boljoj, ako Bog dá, budućnosti.«

Mirko Bogović, 1863.

Ljudevit Gaj, Stanko Vraz, Ivan i Antun Mažuranić, Ante Starčević, Bogoslav Šulek, Babukić, Bogović, Vukotinić... davno su na svojim mjestima u panteonu hrvatsko-

ga narodnog preporoda. Tamo su oni dospjeli temeljem svojih prinosa samosvijesti hrvatskoga naroda, njegova identiteta; tamo su dospjeli udjelom u razumijevanju povijesna mjesta, te kulturnih, političkih i gospodarskih zasada oblikovanja budućnosti svoga naroda. I kroz onu, za motto uzetu, Bogovićevu misao do riječi je došlo znanje iskustva stečena preporodnim djelovanjem spomenutih i drugih narodnih prvaka. I razvidno je dalje, ime je (bilo) velikom smetnjom: dvadesetsedam godina uvjeravanja nije uspjelo privoljeti Hrvate »da priznadu da su Srbi,« pak ne neki Hrvati, Iliri, Ilirci.

Dva izdvojena teksta, Stef. Karadžićev i Bogovićev, već vode pitanju. Ako su zasluge istaknutih pronositelja ideja Preporoda nedvojbene, kako stoji s *osporavateljima* nekih ili čak svih preporodnih nastojanja? Postoje li među njima i takvi čija je oporba Preporodu i znatnije ubrzala nastajanje iskustva promišljene oprezne samouvjerenosti: »mi Hrvati... posve mirno i odvažno u susret idemo boljoj, ako Bog dá, budućnosti!« Vuk Stefanović Karadžić pripada u najistaknutije i (među braćom »jednoga naroda«) najutjecajnije osporavatelje dviju nosivih ideja Preporoda:

jedinstva *hrvatskoga* književnog jezika

i imena naroda čiji je taj jezik.

Napadajem na ove dvije nosive ideje napadnuta je i treća ideja u kojoj do svoga prava i do svoje smislene opstojnosti obje dolaze:

prostor života naroda i zajednica u kojoj narod govori.

Kakav je značaj, te što je zbiljski učinak nekoliko desetljeća nazočna Vukova »upada« u povijesno-duhovno ozračje ilirsko/hrvatsko? Kakvi su sve učinci prodora ideja i djela Stefanovića Karadžića u *semantičko polje* provideno planom čije su poveznice: narod i njegovo ime, njegov jezik i prostor uspostave zajednice u kojoj se kroz jedinstvo književnog jezika izriče govor? Naravno, takav složen i širok (inače višekратно istraživan) tematski i problemski okvir nije zadaća kojom bi se nosila ova svakako fragmentarna nastojanja.

Bit će dovoljno da se ona zadrže samo na nekoliko aspekata jednoga *dogadaja* u spomenutu tematskom okviru. Neka je početnim oblikom naše pitanje ovo: kakav je učinak Stef. Karadžićeva – u prvi mah činilo se preporoditelji-

ma – naprečac, iz kubure, ispaljena »Srbi svi i svuda!« – godine 1849.

Taj slogan oca srpske pismenosti odmah je navijestio *prekid* nekih tokova (do tada bez velikih smetnji) međusobna *sporazumijevanja* istaknutih Hrvata i Srba. Jednom pokrenuta, Vukova je izreka značila izuzetan *dogadjaj* svijestima hrvatsko-srpskih sporova sredinom devetnaestoga stoljeća, na hrvatskoj strani osobito. Na okosnici obrane i poricanja temelja tvrdnji »Srbi svi i svuda«, nastale su *promjene* u semantičkom polju ilirskoga pokreta/narodnoga preporoda. Još traju preobrazbe u tome polju. Ono se sada, A.D. 1991. znatno razlikuje od semantičkog polja sredine 19. stoljeća. Što-šta je na njima ipak slično, čak isto. Jesu li oba polja nošena sličnim planom? Ako jesu, onda izreci Bogovićevoj »Viek devetnaesti, viek narodnosti« možda razložno treba dometnuti: stoljeće dvadeseto, dvadesetprvo, jest vrijeme »vieka narodnosti.«

Ma kako bilo, dogadjaj je pokrenut i nastao je prekid. U njemu, na strani hrvatskih istaknutih preporoditelja, izbija pitanje »Što se to događa?« Odmah se može reći, to nije pitanje kako ga sebi postavlja svijest onesposobljena vladavinom ideologijskoga, jedno užasnuto Mi. Bilo je to pitanje zatečene, iznenađene, nekako razočarane i nečim prevarene svijesti. Ona se – baš povlačenjem o vlastiti perčin – izvukla iz nepritika u kakvima se odjednom našla. Uspjela je odgovoriti na pitanje što se to događa, te – reći će Šulek – čak »veleuvaženi« Vuk Stefanović Karadžić »nieće existenciu« hrvatskome narodu.

a. Lakoća izricanja: dosjetke o narodu

Predamnom je primjerak prvog izdanja knjige Vuka Stefanovića Karadžića *Kovčežić za istoriju, jezik i običaje Srba sva tri zakona*, Beč, 1849. Pod inv. br. 6515 djelo je pohranjeno u knjižnici Filozofskog fakulteta u Novom Sadu. Sudeći po pečatu na požutjelu listu nekada je vlasnik knjige bio A. Ivić iz Subotice. Na str. 14. pisac pripo-

vijeda kako su se neka učena gospoda otuđila »od svoga naroda i od njegovijeh običaja« toliko te su »zaboravili Srpski misliti...« Lijevo, na rubnici, nepoznati čitatelj kratko domeće »ovo je na žalost i danas tako 1886«.

Pod tekstom 2. stranice nalaze se dvije čitateljeve napomene ispisane istim rukopisom kao na str. 14, možda iste godine:

»Kažu da se Šokci zato zovu tako, što su Katolici pa se ne krste kao mi nego šakom otuda šakci šokci.«
»Bunjevci su bili isprva našeg zakona, ali ih papa prevari a oni se zabune te pređu papi zato se zovu Bunjevci.«

Glede imena »Šokci« čitatelj navodi jedno prosječno svakodnevno »kažu da« bez ikakva primjetna niječna ili potvrdna odnosa spram dosjetki »šakci-šokci.«

U pogledu Bunjevaca on uopće ne dvoji: isprva su bili našega zakona, zakona grčkoga, pravoslavni! Primijetimo tek, što je temelj tako sigurnu izričaju? Ne sumnja čitatelj, »papa ih prevari«, »zabune« se, priđu papi. *Zato* su Bunjevci!

Ne namjeravam provjeravati istinosnu vrijednost dviju napomena čitatelja koji 1886. bez teškoća, rekao bih *lakoćom* prati pripovijest o narodu. Štoviše, bilješka na rubnici i dvije napomene pod tekstom svjedoče da nepoznati nam čitatelj sudjeluje u pripovijesti Vukovoj, suglašava se i dopunjuje u njoj napisano. Kao da je dosegnut ideal. Stopili se horizonti čitatelja i pisca, pripovjedača. Naravno, stapanje horizonata ne ovisi o spoznajnoj snazi pišćeve i čitateljeve riječi. A inače su znanstveni uvidi (usp. A. Sekulić, 1990) uvjerljivo obesnažili čitateljeve tvrdnje. One nisu na razini spoznaja s kraja devetnaestoga stoljeća. I *Kovčežić* ostaje postrani ozbiljnijih bavljenja Bunjercima i Šokcima. Možda ipak nije riječ o stapanju prethodno različitih horizonata. U onih nekoliko starih i krasopisanih rečenica nazirem rasprostranjenu *lakoću izricanja*. Pisac nalazi svoga čitatelja koji bez ikakva truda razumije, prihvaća što mu tekst govori i sudjeluje u obogaćivanju teksta. Naprosto je tako: obostrana lakoća pisanja/čitanja veća je što se više poklapaju horizonti pisca i čitatelja PRIJE pisanja/čitanja.

Držeći na umu ovu unaprijed danu sukladnost pisca i čitatelja, dalje možemo pripomenuti:

Na oblicima lakoće izricanja primjećuju se neke značajke:

jednostavna, neupitna izravna imenovanja/preimenovanja;

samouvjerena razmiještanja pojava u tipologijskim prešutno danim shemama i klasifikacijskim nizovima;

prizivanje čitatelja da sudjeluje u nečemu što on »ionako već zna«; da sudjeluje u pretvorbama mnogih – u sustavu ovakvih pripovijesti – po sebi razumljivih i uporabljivih »priča se« u vodećoj dogmatskoj postavci neprijepornih »zna se«, »doista se zna«.

Ako je održiva postavka o unaprijed spojenim horizontima čitatelja i pisca, onda se pred pripovjedače ne stavlja zadaća mijenjanja čitatelja, nego njegova *učvršćivanja* u ranije nekako stečenu mijenju, vjerovanju, uvjerenju. Nije ovdje zadaća piščeva »da ugodi« (Trollope), pisac ne natjeruje čitatelja »da vidi« što vidio nije (Conrad), ovaj pisac ne stvara svoga čitatelja (suprotno stavu H. Jamesa), on neće ponoviti za Mark Harrisom: pišem, neka čitatelj nauči čitati. U polju lakoće izricanja približno je ovako:

Pokretom i svezama onih i još nekih njima vjerojatno bliskih značajki lakoće izricanja, nastaju pučkoj svijesti (*piščeva*) čitatelja dojmljivi uvidi. Oni bodre i »znanstveno« pravdaju prečice i skokove te svijesti. Pučka svijest čitatelja i svijest pisca idu istim putem. Od »priča se« do »zna se« pučka svijest prelazi skokom, jednim korakom. Pripovjedač lakoćom izricanja čini to isto u nekoliko koraka: otpočetak mu je jasno, ako se u narodu već *priča* u prilog vodećoj postavci, onda samo treba vidjeti kako tome »priča se«, »kaže se«, »govori se« *prireći* spoznajni rang jednoga *doista se zna*.

b. Lako izrečena bilanca naroda i žrtva oglašena krivcem

Upitajmo se napokon što je to tako znakovito u stoljeće staroj napomeni nepoznata čitatelja te već nekoliko stranica one dvije dosjetke (šakci-šokci, zabune se – Bunjevci) skreću na sebe našu pozornost.

Prema odgovoru idemo obilaznicom, kratkim prikazom načina izvedbe bilance naroda u *Kovčežiću*:

Jednim jezikom, tvrdi pisac, govori *pet milijuna* duša naroda. Taj se narod dijeli na tri zakona (religije) ovako:

3 milijuna ili $2/3$ su grčkoga zakona, pravoslavni Srbi. Oni se (be) zovu Srbi, Srbliji.

Približno *1,3 milijuna* duša zakona su turskoga i misle da su Turci.

Oko *660 tisuća* su zakona rimskoga, katolici su: sami sebe zovu po mjestima u kojima žive (Slavonci, Dalmatinci, Dubrovčani. . .) ili »bog zna čijim imenom« – Iliri, Ilirci. Rimskoga su zakona u austrijskim državama, u Bosni, Hercegovini i u nahiji barskoj.

Tko su oni?

Lakoći izricanja odgovor je odmah nadohvat ruke: »Kad čovjek pomisli n.p. da Mađara ima i Rimskoga i Kalvinskoga zakona, pa se svi zovu Mađari; ili: da Nijemaca ima i Rimskoga i Lutoranskoga i Kalvinskoga zakona, pa se opet svi zovu Nijemci; mora se *čuditi* kako se barem ovi Srbi zakona Rimskoga neće Srbi da zovu«(3).

Tko su dakle oni?

Oni su *per analogiam* s Mađarima i Nijemcima dakako Srbi!

S jednostavnim i svake upitanosti oslobođenim odgovorom ide (baš zato) i *čuđenje, skandal*: Srbi neće da se Srbi zovu!

U Stéf. Karadžićevu pripovijedanju nema trajna mjesta čuđenju. Čuđenje (osebujan skandal) dobrim razlogom uzmiče pred lakoćom izricanja. Što se to dogodilo te »narod i na svoje ime omrzne?« – pita se pripovjedač. »Pricijepljena na zdravi narodni razum« pripovijest poseže za primjere-

nom metodičkom *uputom*. Ona je već *pripravljena* i nalazi se u zalihama iskustva narodna razuma, učini se sigurnu iskustvu pučke svijesti (dobra čitatelja!) koja što-šta zna, pa i to da je ključ imena »Šokci« u dosjetki »šakci-šokci«. Što je traženo to je i nađeno. Čuđenje je prevladano:

»Ko se koga boji, on na njega mrzi« (4) – veli se u narodu.

Stranice se *Kovčežića* drže ove upute. Njezina se metodička vrijednost oprimjeruje i bez teškoća. U sustavu pripovijesti postaje *dokazom* onoj svijesti od čijeg je naziranja i iskustva dokazivanje počelo i u kojemu je ostalo. A ostalo je u granicama iskustva i naziranja pučke svijesti. U *Kovčežiću* i u svijesti čitatelja čiji je horizont unaprijed već spojen s piščevim, to izgleda ovako:

»Dubrovčani, a može i druge gdje koje primorske srpske opštine koje su se same upravljale, još od starine *bojali su se* Srpskih kraljeva iz Hercegovine, *da ih ne bi pokorili i slobodu im oduzeli* (. . .) a još kad se uzme da su primorci ne samo *na jaču i silniju braću* svoju preko brda *mrzili* (. . .) može se reći da su oni (primorci, I.P.) ovo vrijeme jedva dočekali da se od njih (od svoje jače braće, tvrdi V.S.K.) odvoje i tako da bi što je moguće više učinili. . . prime Latinska slova i samo narodno ime ostave njima« (4, 5).

Mržnja. Omraza. Mrzost.

Eto razloga što »Srbi zakona Rimskoga neće Srbi da se zovu.« Još dublje položen je *strah*. Strah od *brata*. Taj brat (prema nazivlju V.S.K.), gle sitnice, nastoji pokoriti *slabiju braću* »i slobodu im oduzeti.«

Nešto je ovdje, unatoč mudrosti narodnoj, naopako postavljeno.

Žrtva je *krivac!*

Strah je nešto zazorno, jer stvara mržnju!

A mržnja (mrzost i na svoje ime) jest pogubna.

Kako se slabiji brat može osloboditi toga zla?

Mržnje, straha.

U kontekstu što ga baš Stef. Kadradžić stavlja u pokret, logično bi bilo očekivanje: čim jačem bratu postane *podnošljivom sloboda* slabijeg brata ukidaju se razlozi strahu i mrzosti na toga jačega brata. Narodna izreka koje se pisac *Kovčežića* drži, ostaje pri izvedenici »mrzost«. Ostaje nepro-

blematiziranim nosivo/omogućujuće tlo para »strah – mržnja«. Tako i Stef. Karadžićeva pripovijest ispušta središnju tematiku »vieka narodnosti«: identitet, jastvo, sloboda naroda! Možda je bliža istini ovakva tvrdnja: trseći se oko identiteta »jednoga naroda« (»Srba sva tri zakona«), a na temelju novoštokavske značajke jezika, Vuk Stefanović Karadžić nesmiljeno poništava identitet Hrvata poglavito. Sukladno tome, on površinom narodne izreke i nekritičkim nastojanjem oko »jednoga naroda« cinično prosljeđuje:

»... sad je mrzost ova popustila. Svi pametnije ljudi i od Grčkijeh i od Rimskijeh Srba priznaju da su jedan narod i trude se da bi mrzost oko zakona ili sa svijem iskorijenili ili barem umalili što se više može, samo je onima Rimskoga zakona još teško Srbima nazvati se, ali će se po svoj prilici i tome malo po malo naviknuti; jer ako neće da su *Srbi*, oni nemaju nikakvoga narodnoga imena.« (6).

Svršetak se ovoga navoda može lakše razumjeti pridoda li se kratka kronologija.

c. Gdje se djedoše Hrvati?

1833 – »Premudri Vuk«, kako ga nazva M. Živančević (1987), piše Lukijanu Mušickom: »Samo da je Šokce dotle dovesti da reknu da su Srbi i da prime naša slova, a neka vjeruju što im drago.«

1836 – *Kovčežić* je već napisan »da se štampa pred Crnom gorom i Bokom Kotorskom«.

1836 – U pismu Justinu Mihajloviću velikosrpski vuk veli: »I ime je jedna od velikih smetnji: njih je teško nagoovoriti da priznadu da su Srbi«.

1849 – U Beču objavljen *Kovčežić*.

1850 – Vladislav Vežić je u *Općem zagrebačkom koledaru* objavio *Kovčežić*: Hrvati su tako doznali što Stefanović Karadžić misli pod »jednim narodom« dok u Beču iste godine potpisuje *Književni dogovor*. U *Dogovoru* se tvrdi »jedan narod treba jednu književnost da ima« (1982 : 65). Ime toga »jednoga naroda« u *Dogovoru* nije spomenuto.

1851 – Krajem godine Vuk Stefanović Karadžić se potpisuje pod predgovor drugom – poslije trideset i tri godine – izdanju *Srpskoga rječnika*. U Rječniku ostaje neizmijenjeno: Hrvat, Hrvata; Hrvati, m. pl. Kroatien, Croatia; Hrvatica, Hrvatska; Hrvatski. Dio je tih riječi-imenâ još 1599. ispisao Bartul Kašić: Harvácchi, Harvat, Harvatski. Potom Belostelec na drugom kraju hrvatske zemlje u *Gazophylaciumu* (dovršenu 1674): Horvat, Harvat, Croata, Illyricus (!) horvatzki, po horvatzki, Croaticê, Illyrice (!). . .

1861 – »Hrvati po pravdi mogu se zvati: 1) Svi Čakavci; 2) Kekavci u kraljevini Hrvatskoj koji su na to ime već navikli«; »tako je Hrvatska kraljevina samo politično i geografičko ime kao n.p. Švajcarska. Ne bi li po tome pravije bilo da se u našem jeziku ljudi koji sastavljaju Hrvatsku kraljevinu ne zovu Hrvati nego *Hrvaćani*, kao u Švajcarskoj što se zovu Švajceri« (V.S.K. 1982 : 397, 396).

Ovaj mali izvod iz Vukovih javnih i mnogih privatnih očitovanja otvara put neizostavnu pitanju: što Vuku Stefanoviću Karadžiću znači njegova vlastita tvrdnja »Srbi svi i svuda«?

Čini se, nema nikakvih dvojbi oko odgovora. Samo treba ponoviti za piscem *Kovčežića*: »Zaista se zna da Srbi sad žive u današnjoj Srbiji. . . u Metohiji. . . u Bosni, u Hercegovini, u Zeti, u Crnoj Gori, u Banatu, u Bačkoj, u Srijemu. . . u Hrvatskoj (Turskoj i Austrijskoj krajini), u Dalmaciji i u svemu Adrijatičkom primorju. Zato u početku rekoh *zaista se zna*, jer upravo se još ne zna dokle Srba ima u Arnautskoj i u Maćedoniji«(1).

Tako je bilo onda i sada je tako kako je u *Kovčežiću* zapisano. Na svim navedenim prostorima *ima* Srba, Srbi žive u svim krajevima što ih poimence navodi Stefanović Karadžić. Onda i sada to je lako dokazati.

Takvi dokazi vjerojatno uopće ne bi uzbudili duhove na hrvatskoj strani, pogotovo ih ne bi potaknuli na žestok (A. Starčević) i na odlučan sustavno izveden principijelan odgovor – kakav je bio Šulekov.

Na stranicama se *Kovčežića*, međutim, dokazuje nešto drugo, nešto što ide preko granica Stefanović Karadžićeva pojašnjenja uz geslo »Srbi svi i svuda«. Samo je Srbima pripisana štokavica. Ona se uzima načelom identifikacije i raščlambe onih pet milijuna duša naroda. U tome je drago-

cjena pripomoć pokrenutih značajki lakoće izricanja – što dalje izvodi pripovijest u smjeru njezine nosive namjere. Dokazuje se: gdje žive Srbi, tu – uz manje značajne iznimke – *žive samo Srbi!*

Sukladno takvoj namjeri kreće se i raščlanjivanje onih 660 tisuća duša Rimskoga zakona. Sjećamo se, reformator srpskoga jezika pouzdano drži da su Rimski i Turski Srbi izgubili svoje ime (usp. 6). Među 660 tisuća duša Rimskoga zakona nešto je malo i Hrvata. Jer, odrješito će Vuk, što »se tiče broja ovijeh južnijeh Slavena između sebe (a misli na »Panonske Hrvate«) ja bih rekao da će štokavaca biti najmanje onoliko koliko je Kekavaca i Čakavaca zajedno...« (24). Nekoliko stranica ranije jednako samouvjerenom tvrdi, »u Dalmaciji na suhoj zemlji... danas nema nikakvoga naroda koji bi se po jeziku razlikovao od Srba.« Sveusvemu rezultat je ovaj: *ima Hrvata, postoje naime ostaci Porfirogenetovih Hrvata što su »u naše krajeve doselili odnekuda iza Karpatskijeh gora«* (16).

Dalje se nećemo upuštati u Stef. Karadžićeva rastvaranja i ovih ostataka ostataka Hrvata. Mogli bismo se prikloniti i ovakvu mišljenju: *Kovčežić* je djelce nastalo u *ondašnjim* (onodobnim) prilikama, prije stoljeća i pol; dovoljno je, osloncem na znanstvena postignuća, opovrgnuti sve što je u knjižici netočno, krivo, štoviše i proizvoljno te politikom osjenčeno i ispričano. Što izdrži kritičku prosudbu, neka ostane prinosom spoznajama narodâ o sebi – makoliko mali bio taj na kritiku otporni ostatak/prinos. I doista, znanstvena je kritika svoj posao uglavnom obavila. Opovrgnuta su gledišta o »jednom narodu«, a na temelju novoštokavske značajke jezika (usp. primjerice M. Gross, 1973 : 24 i d; Banac, 1990, i dr.). Nedavno je Radoslav Katičić iznimno preciznom izvedbom zorno pokazao – i ne spominjući ga – da Vuk Stefanović Karadžić uopće nije razumio što Ilir, Iliri, Ilirski jezik, Iliria... u povijesti hrvatskoga naroda znače i, napose, što znače prvacima *ilirskoga pokreta* koji pod tim imenom *izvedoše hrvatski narodni preporod* (Katičić, 1988 : 675 i d.).³

³ Prepisujem odatle tek nekoliko redaka: »... što se tiče pokrajine ilirskoga naroda... kažemo, proglašujemo, određujemo i izjavljujemo da je kao istinita i prava pokrajina ilirskoga naroda prema buli i namisli rečenoga Siksta V bila i jest i da se ima shvaćati Dalmacija ili Ilirik, koje su dijelovi Hrvatskoga, Bosna i Slavonija« – tvrdi se u presudi svete Rote izrečenoj 24.4.1656, a kojom se određuje tko može biti priman na kanonička mjesta, kome pripadaju crkvene povlastice, te napokon i gostoprinstvo u bratovštini svetoga Jeronima (682).

Međutim, otpornost *Kovčežića* (onda i sada) uopće ne ovisi o snazi njegovih tvrdnji u sustavu znanosti. To djelo nije nastalo na vrelu i na poprištu znanstvenoga rada. Ono ne ovisi o kretanju znanstvenih spoznaja tijekom proteklih stopedeset godina.

Kako razumjeti »tajnu« čvrstoće okova i lokota neobične škrinjice Vukove?

Dok struji energija duha koja je *Kovčežić* stvorila, dok je duha kojemu je *Kovčežić* u svemu po sebi razumljiv i prihvatljiv tekst jednako tako prihvatljivih lakih pretvorbi »priča se« u »zna se« – do tada ostaje unaprijed i čvrsto spojen horizont pisca i čitatelja, skladno se međusobno potiču lakoća izricanja i (pučka) svijest čitatelja svim povijesnim mijenama i činjenicama unatoč. Na pitanje što je tako znakovito u stoljeće staroj napomeni nepoznata čitatelja, jednostavno se napokon može odgovoriti:

ako čitatelj prihvaća »gdje žive Srbi, tu uz beznačajne iznimke žive samo Srbi«, on sukladno tome zaključuje: »Bunjevci su bili isprva našega zakona« – jer drugoga zakona nisu ni mogli biti!

već je »doista poznato«, Srbi Turskoga i Rimskoga zakona izgubiše svoje ime; na pitanje kako ga izgubiše čitatelj se – kao i Vuk Stefanović Karadžić – utječe *dosjetki*: tamo je tajna gubitka u strahu i u mrzosti na »jačega brata«, a ovdje je tajna u nizu »šaka – šakci – šokci«, odnosno tajna je prijevara papina, »zabuna«, Bunjevci.

d. Kovčežić: dvije pogrešne ideje i politička volja u granicama arhetip-konteksta srpske mitske priče

Uz posve šture naznake uvedosmo dosad niz naziva i iskaza: svijest lakoće izricanja, pučka svijest davnašnjeg i današnjeg čitatelja; (tamni pojam) energija duha, posezanje naratora i čitatelja za dosjetkom koja ih oslobađa od čuđenja i skandaliziranja, otpornost lokota Vukove škrinjice na znanstvenu kritiku i mijene povijesti i dr.

Ustanovljeno je već: »Mučki udarac nakon zabrane ilirskog imena bila je i pojava knjižice Jevstatija Mihajlovića *Iliri i Srbiji* (1843), pisane u duhu velikosrpstva, koja kao da je bila javna apologija tajnih Vukovih primisli o ilirizmu« (Živančević, 1987 : 97). Unatoč tim i nizu drugih takvih svjedočanstava, držim da političke ideje Stef. Karadžićeve ne usmjeruju bitno njegovo pripovijedanje i ne određuju *narav* njegovu.

Glede svoje *naravi* – pak ne s obzirom na široko poznate mijene političkih stajališta pisca – *Kovčežić* je iznimno značajan tekst. Njegova se *narav* niti skriva niti *izravno* otkriva uvidom u javno objelodanjene ili privatno očitovane stavove V. St. Karadžića o Hrvatima, hrvatskome jeziku i razmjerima prostora što ga napućuje hrvatski narod. Istaknuti sudionici hrvatskoga narodnog preporoda uglavnom nisu ni znali što Stef. Karadžić piše i što govori bliskim mu ljudima o Hrvatima (Šokcima!), o njihovu jeziku, o ilirskom pokretu i dr. Bilo je dakako i osobnih svjedočenja o Vukovim nazorima i primislima. Tako primjerice Naum Malin 1839. godine javlja Stanku Vrazu: »Koliko sam ja iz govora g. Vuka i potom iz govora drugih ljudi čuo i razumiti mogao, to g. Vuk samo za svoju granu Ilira živi, a druge sve prezire, on je Srb i njegova najveća želja jeste Ilire posrbiti, o tome smo se ovdje osvjedočili« (v. Živančević, 1987 : 97).

Inače, davno je sastavljen mozaik Stef. Karadžićevih stajališta o hrvatskome narodu, jeziku i razmjerima prostora što ga ostaci ostataka »Porfirogenetovih Hrvata« još nastavaju. Ugradi li tko još neki kamenčić u taj višebojni mozaik – neće značajnije izmijeniti njegov izgled.

Ali *pitanje* i dalje ostaje: što nosi Stef. Karadžićevu pripovijest o Hrvatima, te što je nosivi »sloj« pripovijedanja na stranicama *Kovčežića*?

Ovdje mogu odgovoriti tek u prijeko potrebnim naznakama. One će pomoći razumijevanju i Stef. Karadžićeva »Što se to događa?«

Ustvrдио sam naprijed, navlastito Vukove političke ideje *ne nose* tekst *Kovčežića*, one nemaju bitna udjela u *naravi* i tijeku pripovijedanja. Isto vrijedi i za mijene ideja što ih pripovjedač prihvaća i preuzima u tadašnjem političkom njemu dostupnom obzorju.

Istraživači razložno skreću pozornost današnjem čitatelju na dvije pogrešne *vodeće* ideje *Kovčežića*: onodobna uplivna (Šafarikova) shvaćanja o *jednom* narodu i dogmatska nastojanja oko apsolutne mjerodavnosti *jedne* (štokavske) značajke jezika. Jedan je tekst, dakako, znanstveno bezvredniji što je dosljednije izveden na crti uputa vodećih pogrešnih ideja ili shvaćanja. Također važi: što je znanstveno čak posve bezvrijedno to nipošto ne mora biti beznačajno izvan granica znanosti, izvan određene epistemé, »normalne znanosti« i sl.

Što upućuje na pretpostavljenu iznimnu značajnost (onda i sada) jedne po svemu sudeći znanstveno bezvrijedne knjižice?

Kovčežić jest odgovor na jedno pitanje.

To nije odgovor na pitanje što bi išlo uz naslov prvoga poglavlja »Srbi svi i svuda«, pitanje koje bi se izrazilo kroz *zašto* i *kako* Srbi svi i svuda? Naravno, i takvo je pitanje potrebno. Pokazali smo kako ga postavlja i kako na njega odgovara V. Stef. Karadžić. Također smo se osvjedočili da se pod onim naslovom nalazi nešto drugo: gdje žive Srbi tu, uz beznačajne iznimke, žive *samo* Srbi.

Naslovna sintagma i pod njom skriveni smisao ipak *ne nose* tekst *Kovčežića*. Kad bi one doista nosile pripovijedanje, učas bi se mogao razoriti i skelet knjižice. Dovoljno je na očitovanje izazvati sveze onih dviju vodećih ideja i preobrazbe gesla »Srbi svi i svuda«, pa bi se s pravom reklo: uporabom znanstveno pogrešnih ideja i shvaćanja – neovisno o tome da li u pisca (i u onoga čitatelja) postoji kakvo znanje o njihovoj pogrešnosti – »jedan narod« je promaknut u zapravo samo srpski narod. A svojim brojem i razmjerima svoga prostora hrvatski narod postaje ne osobito značajnom iznimkom onoga pravila: gdje žive Srbi tu žive samo Srbi!

Možda će se nosivi »sloj« i narav pripovijedanja u *Kovčežiću* lakše otvoriti onom razumijevanju kojemu je ta knjižica (napose njezino prvo poglavlje) odgovor na pitanje:

Kako stoji s Hrvatima u osebujnoj Stef. Karadžićevoj srpskoj priči o Srbima?

Odgovor je poznat. I na ovim su stranicama izloženi njegovi obrisi naročitim obzirom na sveze lakoće izricanja i pučke svijesti čitatelja davne 1886. godine; čitatelja čije su

dvije-tri primjedbe uz tekst poslužile primjerom uzorna spajanja horizonta pisca i čitatelja. Unaprijed spojena horizonta – kako je već istaknuto.

Poznat je dakle odgovor na jedno pitanje koje, držim tako, i nije baš razumljivo, razgovjetno, da ne kažem shvatljivo. Doista ga treba pojasniti:

Postoji *srpska mitska priča* (v. Mirjana Popović Radović, 1989). Ona je »iskaz pojedinca grupi ili drugom pojedincu u neprekidnom lancu komunikacije tokom epoha, *lirskog smera srpske kulture*, na kojem je opstao identitet srpskoga naroda« (8). Očevidno je, srpskoj se mitskoj priči pripisuje izniman, čak presudan značaj za stjecanje i održanje identiteta naroda. Primjereno tome, razložno se dalje veli: govoreni je ili zapisani *tekst* očuvao »srpsko prasaznanje« (8); nosivi tekst-podatak, »srpskog prasaznanja« prenose poslovice, zagonetke, izreke, opisi nestalog običaja prošlosti i sl. Što je tekstom postalo *podatkom* »u mitološkom, antropološkom, kulturološkom i književnom smislu« (8), nije bila »jedna od varijanti slovenskih kultura antičkog doba, nego autentična srpska tradicijska kultura i mitologija, koja... je mogla da bude prožeta uticajima, ali je u svom jezgru bila izvorno autohtona« (178). U toj – kako je već rečeno – srpskoj tradicijskoj kulturi i mitologiji, Vuk Stefanović Karadžić u svome duhovnome liku objedinjuje barem ove tri odlike:

on je pojava i izdanak tradicijske kulture i mitologije srpskoga naroda;

samoosviješteni je skrbnik, skupljač i čuvar (poglavito govorenih) tekstova te kulture i mitologije;

Stef. Karadžić je i zakonodavac čiji zakoni uglavnom ne prelaze granice tradicijske kulture i mitologije srpskoga naroda, čiji zakoni nastoje dalje razviti (prethodno sabrane, sačuvane) u narodnu govoru već nazočne komunikacijske potencijale dostatne za cjelinu teksta, za reprodukciju cjeline života smjerom već davno ustanovljene kulture i mitologije srpskoga naroda,

Naravno, ovome što po našem sudu odlikuje Stef. Karadžića treba dometnuti mnoge korektive: taj je zakonodavac valjda dotaknut idejama prosvjetiteljstva, romantizma, općenito »europskoga duha«, poznavao je mnoge značajne ljude onoga vremena i dr. Dalje i glede spomenuta pitanja

na koje *Kovčežić* odgovara, također treba kratko primijetiti; nije to izravno dana srpska mitska priča, niti je *Kovčežić* srpska priča izrijeком uvučena u polje tradicijske srpske kulture. U Stef. Karadžićevu pripovijedanju što ide *rubom* lirskog smjera srpske kulture nazočan je *arhetip-kontekst*, okvir i složaj tradicijskog i mitologijskog. U njemu je i svijest onoga čitatelja. Pisac i čitatelj stvaraju, razvijaju i stalno obogaćuju svoju priču pod naslovom *Srbi svi i svuda*. Zajednički arhetip-kontekst omogućuje otvaranje vidokruga u kojega ulaze »jedan narod« (pet milijuna duša) i složeno semantičko polje što ga njihov – arhetip-kontekstom nošeni – sustav tumačenja otčitava kao polje jednoga, srpskoga naroda.

Sada je mislim nešto jasnije što se htjelo tvrdnjom o energiji duha. Dijelom je ona u tijesnoj svezi s Cassirerovim shvaćanjem bespojmovne energije duha pripisane mitu. Drugim je dijelom ta energija duha vezana za otpornost stare knjižice: dok je *čitateljâ* što se kreću u granicama arhetip-konteksta, u *Kovčežiću* napisano ostaje im otporno na znanstvenu kritiku.

Kako može postati vidljivim da baš arhetip-kontekst *nosi* tekst *Kovčežića*, pisca i čitatelja?

Čitatelju čija svijest nije nošena arhetip-kontekstom *Kovčežića* odmah je valjda vidljivo: na njezinim stranicama *nema povijesti* hrvatskoga naroda ili je ona posve na rubu izlaganja, nema njegovog jezika i tla na kojemu zbilja živi. Stef. Karadžić *ne uvodi* u tijek pripovijedanja ono što nedvojbeno makar u obrisima već zna; *ne pripušta* u tekst i *ne dopušta* raščlambu činjenica složene povijesti u kojoj su žive one tri sastavnine zbiljske pripovijesti o Hrvatima.

Može li Stef. Karadžić u svoj tekst uvesti, pripustiti i raščlaniti povijest Hrvata?

Nikako i nipošto!

Zašto je baš tako najodrješitije upravo sada odgovoreno?

Uspjeh suradnje pisca i (onoga, onakva) čitatelja povrh svega ovisi o tome koliko se visoke ograde postave u zaštiti arhetip-konteksta od svih napadaja što priječe skladno pripovijedanje, neprekidno (piscu i čitatelju) po sebi razumljivo, neupitno kretanje u arhetip-kontekstu. U njemu nema

mjesta za bilo koju drugu povijest, naravno ni za povijest Hrvata. Pisac i čitatelj (a stalno je riječ o onome i onakvu čitatelju) mogu i ne moraju znati tu povijesti: Njihova pripovijest *Srbi svi i svuda* ni na koji način ne ovisi o njihovu poznavanju povijesti Hrvata. Arhetip-kontekst (tradicijski mitski, mitologijski) drži pripovijedanje u okvirima – ma koliko preobrazbe uznapredovale – srpske (mitske) priče. A srpska (mitska) priča jest poglavito priča o Srbima i priča je Srbima. Kao tradicijska i mitologijska ona u svo- me obzoru nalazi junake i čitatelje/slušatelje kojima su bez daljnijega bliski i shvatljivi ti likovi. *Kovčežić* je jedna među takvim srpskim (mitskim) pričama ili pričama koje – ma- kar i ne tako vidljivo – nosi arhetip-kontekst. Glede glavnih prosudbi o Hrvatima, po svemu bi se reklo: *Kovče- žić* pokazuje kako se može vidjeti Hrvate kroz jednu među srpskim (mitskim) pričama o Srbima i pričama Srbima. Ta priča *s ruba lirske* smjera srpske kulture dospjela je i do čitateljâ čiji se horizont uopće ne spaja s horizontom pisca.

A takav jedan čitatelj nedvojbeno bijaše i Bogoslav Šulek.

e. Moć i nemoć Šulekove kritike Kovčežića: komu- nikativni um na hridi mitske svijesti

Kolovoza 1856. Bogoslav Šulek u »Nevenu« objavljuje znanstveno-kritički članak u povodu *Kovčežića* i nevolja u kakve su zapali hrvatsko-srpski odnosi. U tekstu *Srbi i Hr- vati* Šulek početka nastoji jasno odrediti metodičko stajali- šte prosuđivanja ideja u sporu:

Prvo. Nesloga je očevidna. Treba joj se oprijeti suklad- no neprijepornim zahtjevima prave naravi i biti (sućva) *sloge*. Sloga »diže svoj svietli prijestol samo u onom kolu, gdje nebiva sve po volji jednoga, nego po volji obćoj.« Sloga je Šuleku »riedko bilje«. Zato »popustiti valja u nječem onomu, s kojim hoćeš da se složiš, kao što se opet i on mora ogledati na tvoju želju i uvažiti svoju riječ« (1982 : 211-212). To je i uvjet razgovoru kako ga i moderna hermeneutika određuje.

Drugo. Šulek podsjeća: »Hrvati svog imena Srbijem ne-nameću.« Hrvatski su rodoljupci predložili »ime *ilirsko* za obći naziv... Zatim bude predloženo ime *slovinsko* ili *slovjensko*... Napokon budu Srbi ponuđeni imenom *jugoslavenskim*. Ni ovo nije prodrlo. Tako dakle ostade sve nastojanje Hrvatah u tom poslu jalovo; dapače se čini, da se tim u nekih Srbah probudilo krivo mnjenje, da Hrvati svoga hrvatskoga imena neštuju i neljube i da samo zato za drugim hlepe. To je može biti uzrok, što su od ovo nekoliko godina srbski pisci ime srbsko počeli protezati i na Hrvate, i to isprva samo na štokavce, a kasnije i na čakavce, hrvatske Kekavce i na sve ostale Slovence« (213).

Treće. U tom poslu im »prednjači inače velezaslužni g. Vuk Karadžić koji je svojim člankom 'Srbi svi i svuda' u Kovčežiću, kao što se meni čini, najviše toj raspri povoda dao« (213).

Četvrto. Kako stoji sa *znanstvenom* vrijednošću Kovčežića, to Šulek lako, brzo i razložno pokazuje. Pisac »nije dakle ni sam tvrdo uvjeren o nepobitnoj istini svoje izreke« (misli se na Stef. Karadžićevo: ja bih rekao... ja mislim da su samo Čakavci Hrvati); »jer tvrdomu uvjerenju o kakvom događaju hoće se razlogah i svjedočanstvah, on pako samo *misli i mni, govori i želi*« (215) – što potom neki mlađi pisci drže apodiktičkom istinom!

Nećemo se upuštati u potankosti Šulekove kratke rasprave i njegova razračunavanja s onima koji u pitanjima imena naroda, njegova jezika i povijesti njegove nisu vodeći znanstvenim razlozima, nego su njihove misli i riječi upravljane *samovoljom*. (Usp. 211).

Ovdje sučelice stoje *dva* načela regulativna u pitanjima o narodu, jeziku i pripovijedanju o njima.

Jedno je Šulekovo i izrijekom je dano: mišljenje *sloge* pod stegom zahtjeva njezine naravi i njezine biti; *dijalog* – u njemu se oba sudionika mijenjaju; *znanstvena* rekonstrukcija povijesti aktualnoga složaja ne/prilika; mjerodavnost *razloga* i pouzdana svjedočanstva za istinosni status iskaza. Što je u opreci s vodećim ovim načelom i njegovim pojedinim značajkama, to je Bogoslavu Šuleku *samovolja*. Sukladno tome on Stef. Karadžićevu »*misli i mni, govori i želi*«, podastire momente povijesti hrvatskoga naroda i hrvat-

skoga jezika. O potonjem izdašno navodi: Marulićeva *Judita* »u verskih hrvatski složena« (15-22), Zlatarićeva *Elektra* »u jezika hrvacki izloženo« (1599), *Pistule i Evangjelija* po sve godišće hrvackim jezikom... (14-59), potom i druga djela u kojima se izrijetkom veli da su hrvatskim jezikom pisana/prevođena (J. Zborić, F. Glavinić, I. T. Marnavić, o F. Lovro iz Ljubuškoga, o B. Pavlović...)⁴ 224-225. Šulek je također ustvrdio: »U književnosti je štokavski jezik sve do ovoga vieka samo kod Hrvatah cvatio; a kod Srbah je njim samo prosti narod govorio i sačuvao ga čista, nepokvarena: obrazovana pako Srbska klasa prezirala je upravo isti ovaj čisti krasni Srbski jezik, dok joj nije oči otvorio neumrlri Dositej Obradović, a jošte više slavni Vuk Karadžić.« U predgovoru *Srpskom rječniku*« (1818) jednako će tako i Vuk napisati: »Već ima blizu iljada godina kako Srbliji imaju svoja slova i pismo, a do danas još ni u kakvoj knjizi nemaju pravoga svog jezika« (225).

Šulek se drži načela što ih je sam izrijetkom naveo. U tome i na razini onodobnih spoznaja, kasnije slavni leksikograf uglavnom uspijeva. Njegovo se razračunavanje s idejama i mnogim iskazima u *Kovčežiću* može shvatiti i pokušajem izazivanja na očitovanje Stef. Karadžića glede jedne povijesti koja nije pripuštena na stranice te knjižice. Također, Šulekova se riječ može shvatiti predloškom razumijevanju već ustanovljena samantičkoga polja nošena stoljećima građenim potpornjima kakvi su i ime ilirsko/slovinsko/hrvatsko, ime naroda i njegova jezika.

⁴ »Naziv ilirski jezik (lingua illyrica, ilirički jezik) dobio je svoje sasvim konkretno značenje u dugom razvoju koji počinje u okvirima katoličke obnove odmah iza Tridentinskoga koncila, dobiva potpun sadržaj u Kašićevoj gramatici (Institutiones linguae Illyricae, Rim, 1604) i u cijelom njegovom opsežnom opusu, osobito u Ritualu rimskom (1604)... ta se tradicija nastavlja kroz cijeli barok, a 'ilirski jezik' dobivao je time sve određeniji i konkretniji sadržaj«. Između Kašića i Katančićeva prijevoda *Biblije* (1831) postoji neprekinut lanac djelatnika: Mikalja, Della Bella, Š. Starčević, Stulli, Voltiggia, Appendini... Veći je dio toga pozamašna leksikografskoga »materijala« svakako bio pristupačan Stef. Karadžiću. No u *Kovčežiću* o tome nema baš nikakva traga. Bit će dovoljno proslijediti iskazima Katičićeve na suvremenim postignućima znanosti napisane studije: »Čim sebi predočimo sliku te duge i čvrste tradicije ilirskoga jezika i konkretnoga sadržaja što ga je taj naziv dobio do tridesetih godina prošloga stoljeća, kad znamo da je ilirski jezik u doba kad počinje pokret imao *tiskane gramatike i rječnike*, prestaje biti neobično što je tada svatko znao na što se misli kad se govori o ilirskom jeziku. To doista nije trebalo mnogo tumačiti. Bio je to *književni jezik* većine Hrvata, zasnovan na novoštokavskoj podlozi, koji je već bio jako uznapredovao na putu standardizacije. Njega je trebalo proširiti na sve Hrvate, proširiti mu područja uporabe na sve sfere javnoga života i usavršiti mu standardnost. Ilirski pokret dao mu je i novu, sasvim jedinstvenu grafiju« (Katičić, 1988 : 676). Znatno prinos spoznajama i razumijevanju *značenja* djela Bartula Kašića u najnovije je vrijeme dao o. Vladimir Horvat. (Usp. Bartol Kašić, 1990 : VII – XXII) : Kašić je »uglavnom ostvario više od dva stoljeća prije Vuka KARADŽIĆA idealno pravopisno načelo za jedan glas – jedan znak, koliko je latinica dopuštala.«

Ovdje pretpostavljena očekivanja Šulekova uopće nisu ispunjena. Sve što je na stranicama Šulekova polemičkog teksta – potkrijepljena uglavnom jakim razlozima – rečeno o onoj prešućenoj povijesti, to je Vuk Stefanović Karadžić naprosto *prečuo*. U to se nije teško osvjedočiti. Dovoljno je pročitati njegov odgovor Bogoslavu Šuleku i »rodoljupcima hrvatskima« 1861. Ideja, logika i jezik *Kovčežića* ostaju i dalje mjerodavnim za V. Stef. Karadžićeve prosudbe o Hrvatima. Što se(be) u »jednome narodu« Hrvatima zove – istom treba provjeriti da li je baš tako. A takvom se provjekom ustanovljuje: ili su oni isprva Srbi bili (recimo, ogranak srpskoga naroda pod hrvatskim imenom, usp. 1982 : 394), ili su dragovoljno ili prisilom vjeru tuđu uzeli (Rimski zakon), ili je unatoč svim značajkama hrvatskoga identiteta njihov jezik toliko blizak srpskome da je teško pouzdano ustanoviti jesu li oni baš Hrvati. Nadalje i uz nebitna odstupanja važi: što se među onih pet milijuna duša »jednoga naroda« izrijekom ne zove Hrvatima (nego sebe zove kakvim pokrajinskim, područnim, »regionalnim« imenom) – to su Srbi. Bilanca je i 1861. godine ova: po pravdi samo se »današnji Čakavci... mogu zvati Hrvatima« (394). Nakon svega ostaje znanstvenoj (što će reći i Šulekovej) svijesti posve neuvjerljivo Stef. Karadžićevo očitovanje (1863) u zagrebačkom »Pozoru«: »jer sam ja (u *Kovčežiću*, I. P.) kazao, da su Srbi *samo* oni, koji govore srpskijem jezikom bez razlike vjerozakona i mjesta stanovanja, a za Čakavce i Kekavce nijesam kazao, da su Srbi« (1982 : 408).

Kako razumjeti ono *samo* u kratku navodu iz očitovanja V.S.K.?

Koji je odgovor najbliži istinitu uvidu u značenje Stef. Karadžićeva ja sam »kazao, da su Srbi *samo* oni...«?

Takav bi nas odgovor možda približio i pouzdanijem uvidu u načelo što stoji sučelice Šulekovu.

Kažemo li da je očitovanje *cinično*, gornju ćemo izjavu pročitati približno ovako: po kriteriju »srpski jezik« Srba je *samo toliko* koliko ostaje kad se od pet milijuna duša izdvoje čakavci i (kako je u *Kovčežiću* izračunato) dio kekavaca, a što bi tek bilo s čakavcima i kekavcima kad bi važio i neki mogući dodatni kriterij pripadanja srpskome narodu (primjerice: čakavci-Hrvati su ogranak srpskoga naroda pod tim imenom; usp. odgovor V.S.K. Šuleku 1861).

Kažemo li da je očitovanje *ciničko* (u smislu Sloterdij- kova »modernog političkog cinizma«; usp. 1989 : 2330), iskaz se može približno ovako razumjeti: kao i Šuleku, Stef. Karadžiću je poznata povijest Hrvata i njihova jezika, pisac *Kovčežića zna* za jednostranost/pogrešnost kriterija pripad- nosti »srpskome jeziku«, ali neovisno o takvu znanju zastu- pa svjesno pogrešne postavke u sustavu što je naddetermi- niran ideologijskim, političkim, geopolitičkim i dr. zahtje- vima.

Iz prikaza Stef. Karadžićevih javno objelodanjivanih i privatno priopćavanih stavova dalo bi se zaključiti da u spomenutu iskazu (1861) ima nešto *cinično* i podosta *cinič- ka* držanja – osobito ima li se na umu da je V.S.K. doista znao za veći dio podataka što ih Šulek podastire, štoviše: Stef. Karadžić zna za većinu leksikografskih djela na pote- zu od Kašića do Katančića (usp. o. V. Horvat : 1990).

Naprijed sam posebno istaknuo, Stef. Karadžićeve poli- tičke ideje i političke ideje što se ma kako prelamaju kroz njegovo djelo ipak nisu nosive i ne sudjeluju na presudan način u stvaranju same *naravi* pripovijedanja u *Kovčežiću*. Postojanje ciničnog i ciničkog u netom čitanu očitovanju ta- kođer nisu dovoljni razlozi odustajanja od one postavke da nešto drugo nosi Vukov tekst i na bitan način sudjeluje u stvaranju njegove naravi. To drugo je arhetip-kontekst, neizravno dani okvir i složaj tradicijskoga i mitskoga jedne kulture. Kao u logocentrički oblikovanoj *epistemé* (kakvu u *Bijeloj mitologiji* rastvara J. Derrida), arhetip- kontekst ima neke značajke *središta*. Svijesti što je obuhva- ćena tradicijskim i mitskim/mitologijskim, arhetip-kontekst je jamstvo sigurnosti, prostor je i granica makar ograničena zadovoljenja (iza te granice je *drugi* vazda razumljen i istu- mačen kodovnikom arhetip-konteksta); k tomu: arhetip- kontekst je stalno odustno, a ipak na neki način prisutno središte: ono ima udjela u mogućem i omogućuje odjelovljenje mogućnosti.

Među inima (onda i sada) Šulek nije obratio dovoljnu pozornost na *otpornost* predmeta kritike: *Kovčežića*, daka- ko, te energije duha, snage arhetip-konteksta koji nosi iska- ze i na bitan način sudjeluje u stvaranju *naravi* pripovijeda-

nja otporna na znanstvenu kritiku. Bogoslav Šulek – dobro namjernik, nepristran promatrač, Slovak među Hrvatima, onodobni osviješteni hermeneutik – nije ni približno dostatno promislio da je predmet njegove kritike *nošen i oblikovan* provedbom drukčijeg i njegovu izriječkom danu načelu oprečna načela dokazivanja i izlaganja. I nije riječ o tome da je Šulekova načelo bolje, a Stef. Karadžićevo (u *Kovčežiću*) gore načelo ili da je možda obratno. Tvrdnja o boljem i gorem načelu – što stoje čini se jedno naspram drugome – podrazumijeva međusobne poredbe dvaju načela i, vjerojatno, njihovo suočenje s trećim i možda za presudu u sporu mjerodavnim načelom.

Što je ovdje, u sporu Šulek-Stef. Karadžić, međusobno usporedivo?

Već znamo, učeni Bogoslav Šulek pouzdano drži da »G.V.K. nije... tvrdo uvjeren o nepobitnoj istini svoje izreke« kad veli »ja bih rekao« ili »ja mislim da su samo Čakavci Hrvati« (1982 : 215). U prilog takvoj svojoj prosudbi Šulek poteže – u prvi mah se čini – iznimno jak dokaz: »jer tvrdom uvjerenju o kakvom događaju hoće se razlogah i svjedočanstvah, on« – Stef. Karadžić – »pako misli i mni, govori i želi« (215).

No što će se smatrati dokazom i kako će se steći »snage uvjerenja« – to ovisi o vrsti sustava u kojem vlada određen način razloga i način stjecanja »snage uvjerenja«. A Šulekova kritika do kraja ostaje pri neupitno danu uvjerenju i iz njega izvedenu očekivanju. Šulek, naime, zapodijeva razgovor sa Stef. Karadžićem kao da se kreću u istoj vrsti sustava, kao da načela što ih je izriječkom naveo jednako tako obvezuju i pisca *Kovčežića*. Odatle i očekivanje: tko se ogrješuje o neprijeporna načela znanosti i znanstvena disputa, njegovi su iskazi na slabe ili pogrešne razloge postavljeni, a njegova uvjerenja u pogledu vlastitih iskaza dvojbeni. Kad bi bilo kako Šulek misli, razložno bi se moglo ustvrditi: V. Stef. Karadžić »nije tvrdo uvjeren o nepobitnoj istini svoje izreke.« Međutim, od recimo 1833 (pismo L. Mušickom) do odgovora »hrvatskim domoljupcima« (1861) – bilanca »jednoga naroda« ostaje uglavnom neizmijenjena. Tvrdoća se Vukova uvjerenja itekako čvrsto izražava. Unatoč svim i svakovrsnim kritikama od primjerice 1852. (A. Starčević) do kratka očitovanja/odgovora kritičarima u

»Pozoru« (1863) – čvrsto se uvjerenje postojano održava. Štoviše, ona Stef. Karadžićeva ideja o »hrvaćanima« još ga više učvršćuje.

U *Kovčežiću* se vidljivi plan izraza oslanja na nosivi arhetip-kontekst. Silinom toga oslonca (tradicijskoga, mitskoga/mitologijskoga), svijest-narator preobrazuje sadašnjost u oblik prošlosti. Cassirer je pokazao što se zapravo zbiva u uzorno izvedenoj mitskoj preobrazbi: »Sama prošlost više nema nikakvo 'zašto': ona je *zašto* tih stvari« (1985, II:112). Nipošto u središtu, možda tek do ruba ove uzorne preobrazbe nastaje i jedno *zašto Kovčežića*:

Od dvije pogrešne vodeće ideje, jedna se jamačno ne izvodi iz arhetip-konteksta. Iz njega ne izvire ideja o novoštokavskoj značajki kao regulativnoj samo za srpski jezik. Druga se pogrešna vodeća ideja (»jedan narod« – »srpski narod«) može izvesti iz nosiva arhetip-konteksta. On kao takav – što će reći tradicijski, mitski, mitologijski – naznačuje obrise *jednoga* svijeta, njegove *cjeline* i *cijelosti*, *strukturu* toga svijeta i *institucije* njegove. Na ovu se mitsku zasadu skladno nadovezuje tradicijska »dimenzija«: pamćenje/čuvanje, prenošenje, tekst (govoreni i pisani), preobrazbe toga što se tradira i sl. – ovdje naravno, mislim u *Kovčežiću*, na rubu lirskoga smjera srpske kulture, a ne u njegovoj matici koja (kao *lirska*) do univerzalnog proformljuje mitsko i tradicijsko. Ove dvije dimenzije vladaju *Kovčežićem*: svako se sada-stanje njihovim posredstvom preobrazuje u način *prvotna stanja*. Načini su prvotna stanja – u kome su, osim beznačajnih iznimaka, svi bili Srbi jednoga zakona – sada nazočni dijelom izvorno (3 milijuna što sebe zovu Srbima), dijelom pak pod pričinima nečega *drugoga* (Srbi prekriveni Turskim i Rimskim zakonom). U okružju arhetip-konteksta, u granicama tradicijskog-mitskog složaja – *nema drugoga*. *Per definitionem* mitsko-tradicijske svijesti i njezina svijeta, ne može ga ni biti. Nema u tom okružju ni mjesta onoj povijesti o kojoj – pouzdajući se u *znanstveni dokaz* – polemički raspravlja Bogoslav Šulek. Ako nekakvo *drugo* i probije dobro čuvane granice mitsko-tradicijskog prostora, ono će se – pod mjerodavnošću arhetip-konteksta – prikazati ovoj svijesti kao *pričin drugoga*. Pričin nastaje lako objašnjivim načinima: prijevara, zabuna (Bunjevci), strah od jačega brata, mrzost na brata i na ime ili kakvo ko-

ristoljublje (primorske »srpske opštine« koje primiše drugu vjeru). Približno bi se reklo, koliko pričina toliko *ovakvih* »objašnjenja«. Mitski uspostavljeno i tradicijski učvršćeno prvotno stanje jest *zašto* »tih stvari« o kojima je riječ u *Kovčežiću*: one ne mogu biti nešto drugo doli to što su *od početka* bile. Sve ostalo jest pričin.

Novoštokavska značajka jezika genuino ne izvire iz arhetip-konteksta, a svojom jednostranošću i jednostavnošću posve je dobra za argumentiranje u prilog izvornijoj ideji o »jednome narodu«. To nadalje ne mora značiti da Stefanović Kadradžić ovako razumije razliku i povezanost dviju (znanosti) pogrešnih ideja. Bitno je ovo: *Kovčežić* je velikim lokotom zaključan – u nj ne može ući *drugo*, druga i drukčija povijest, ne može ući u onaj raspravni tijek u kakav se pouzdaje Šulek; *Kovčežić* je skladnom uzajamičnošću onih dviju ideja »sredio« nemirno semantičko polje: on je polje u kojemu svo znakovlje upućuje na Srbe tri zakona i na srpski jezik; stanovita nesuglasja, »šumovi« i iznimke (Čakavci i dio Kekavaca) ne priječe izboj i vladavinu energije duha što istječe i raščlanjuje se iz arhetip-konteksta.

Nadmoć Šulekove metodički uspostavljene i uglavnom precizno izvedene kritike ovdje ne dolazi do riječi. Načela, upute i izvedbe znanstvenog zahvata prebačene u drukčiji sustav gube svoju moć. Moć i stega pojma ne obvezuju energiju duha što struji stranicama *Kovčežića*. Štoviše, ta se moć – prebačajem u sustav istjecanja arhetip-konteksta – pokazuje *nemoćnom*: »priča se«, a potom »zna se« ne ovise o »radu pojma« nego ih živim održava svijest po sebi razumljiva prvotna stanja koje je *zašto* toga o čemu se pripovijeda u *Kovčežiću*. Ovo *zašto*, a ne neko *zašto* u sustavu znanstvenog dokazivanja, presuđuje u pitanjima »jednoga naroda« i »jednoga jezika«. Stef. Karadžićevo »ja bih rekao« ili »ja mislim da su samo Čakavci Hrvati«, može se na planu iskaza smatrati nesigurnošću/kolebljivošću. Sa stajališta odnosa arhetip-konteksta i semantičkog polja providene tradicijskim-mitskim složajem – nebitna je Šulekova primjedba Stef. Karadžića. Toliko mu je nebitna, te se Stefanović Karadžić (1861) u odgovoru Šulekovu na nju uopće ne osvrće. Primjedba ne pogađa »snagu uvjerenja« Vukova stečenu u drugom sustavu. Taj sustav doista nije ni bolji niti je gori od Šulekova. Izravne poredbe ne vode proglaš-

nju pobjednika/poraženoga. Riječ je o dva načina opstojnosti duha. Šulekov (barem u nakani) znanstveni sustav (obrana *književnog* jezika u Hrvata) i Vukov sustav »pricijeljen« za narodnu mudrost, za zdrav razum (pučke svijesti), a ovaj za tradicijsko-mitski-mitologijski složaj srpske kulture u neprekidnu tijeku energije duha.

f. Stefanović Karadžić, Ante Starčević i Bogoslav Šulek pred pitanjem »Što se to događa?«

Na početku ogleda čiji se naslov razvukao nad tri stoljeća, napisao sam da Stef. Karadžić svojim *Kovčežićem* »upada« u povijesno-duhovno ozračje ilirsko/hrvatsko. Iz toga je posve logično slijedilo pitanje: kakvi su (bili) učinci toga upada na semantičko polje provideno planom čiji su potpornji i čije su poveznice narod i njegovo ime, njegov jedinstveni književni jezik i obitavalište naroda koji zna za svoje ime i govori/piše svojim jezikom?

Što se to događa, te oni Srbi Rimskoga zakona »neće da su Srbi«, pa ostaju bez narodna imena ako ne popusti njihova mrzost?

Znamo obrise Stef. Karadžićeva odgovora. Makar i šturim ocrtom, sebi smo predočili zašto i kako nastaje piscu *Kovčežića* baš takvo pitanje. Zašto je i kako je uopće moguće u polju jednoga naroda i jednoga jezika održanje prirek-nute *samoobmane* onima Rimskoga zakona da nisu Srbi i njima pripisana *pričina* da *jesu* nešto drugo. Samoobmana i pričin ne spadaju u *pravilo* pokretanja i raščlambi onoga arhetip-konteksta i dviju vodećih ideja pripovijedanja u *Kovčežiću*. Samoobmana i pričin nastaju odstupanjem od pravila, na rubu su zbivanja i svojim su značenjem rubne pojave homogenoga semantičkog i svakog drugog polja jednoga naroda. Tako se one »objašnjavaju« (mrzost, šakci-Šokci. . .). Upravo ih takva objašnjenja čine za neko vrijeme podnošljivim! Budući da je za sve mjerodavno prvotno stanje (ono *zašto* svakog sada-stanja) u svemu se očekuje uspostava zbilje njegova lika. Ovdje, u razmatranu primjeru:

Srbi Rimskoga zakona će se »po svoj prilici i tome malo po malo naviknuti«, naime, da sebe Srbima zovu. Što je u kretanju i raščlambama arhetip-konteksta nekako posve logično, to je glede života »naroda-iznimke« od Stef. Karadžićeva pravila životno značajno, po život opasno. Izrije-kom dano očekivanje Vukovo stavlja znak pitanja nad ona tri potporna i tri poveznice što nose i stoljećima stvarano životno, povijesno, semantičko ilirsko/hrvatsko polje: narod i njegovo ime, njegov jezik i prostor na kojem živi i svojim jezikom govori/piše.

Što se to događa, te »Srpski dnevnik« (12, 1852) tvrdi »Hervati naši još ne mogu naći jezik, koim im pisati valja« (1982 : 158)?

Žestoko uzvraća Starčević na objedu iz Novoga Sada. »Mi jezik zovemo po narodu, a ne po zemljopisu. . . I zbilja, koji li je taj jezik srbski? Kakav je to sèrbski jezik? . . . Hervati imaju tri nariječja: štokavsko, kajkavsko i čakavsko, i svako je izobraženije nego li ono, koga neki sèrbskim zovu. . . ne želimo nijedno od ona tri nariječja posve zabaciti« – kaže Starčević u prvom polemičkom tekstu (»Narodne novine«, 189, 1852; v. 1982 : 159 – 160). Potom, u *Odgovoru Srbskom dnevniku i Beogradskim novinama*, odmah napada na »stanje izobraženja pisacah od one strane naroda našega, koju oni za tako zvane Srbe drže. . . Kako stoje tako zvanj 'Srbi'? Gospodo to je jedini puk, koi nezna ni sam samcat kako mu je ime« (1982 : 167). U oba se Starčevićeva teksta prepliću ozbiljni znanstveni dokazi, mnogi pouzdani izvori o Hrvatima i jeziku hrvatskome; pomiješane su plahovitosti obrane hrvatstva (u koju se upustio bez Gajeve podrške i unatoč ogradama Ljudevita Gaja), nedokaziva poricanja imena, povijesti, kulture i jezika srpskome narodu, prekomjeren i zbilja neumjeren eristički žar koji ne preza ni od uvreda što su ih neki sudionici raspre možda i zavrijedili – ali one nipošto nisu poopćive. Starčevića je stigao i Šulekov prijekor: »Jedini hrvatski pisac, koji je u prežestokoj obrani Hrvatah podaleko zabrazdio, bio je radi toga od samoga hrvatskoga občinstva kuđen« (1982 : 213f). I u novijim se prosudbama drži da »politik i humanist – kakav je Starčević – nije smio dopustiti da mu strast toliko prevlada nad razborom, te da napiše onako okrutne

i netočne riječi o cijelom jednom narodu« (T. Ladan, 1971 : 49).

No, ma kako bilo, ostaju napisane i zapamćene dvije čini se nosive misli-rečenice. Jedna je Stef. Karadžićeva, druga Starčevićeva.

U *Kovčežiću*: »...ako neće da su Srbi, oni nemaju nikakvoga narodnoga imena.«

U Starčevićevu *Odgovoru Srpskom dnevniku*: »Kako stoje tako zvani 'Srbi'? Gospodo to je jedini puk, koji ne zna ni sam samcat kako mu je ime.«

Uzajamna su poricanja očigledna. Ladan je u pravu: »Starčević je držao da od Dunava do mora i od Koruške do Bojane živi jedan narod: hrvatski. To je njegovo velikohrvatstvo poput Karadžićeva velikosrpstva ili Strossmayerova velikojugoslavenstva. Kao što je V. S. Karadžić Hrvate proglasio Srbima, tako je i Starčević Srbe proglasio Hrvatima, uključujući i svetoga Savu. Karadžić je (...) posrbio Hrvate. Starčević je vraćao s privagom« (49–50).

Općenite poređbenice »poput« i »kao što... tako« pomažu stvaranju općenita uvida i predodžbe o obostranim (ovdje višestranim) posezanjima do granica oduzimanja bilo kakva identiteta Hrvatima/Srbima. No valja nam na kratko obratiti pozornost i na neke osebnosti u stajalištima A. Starčevića, naravno samo u izdvojenom trenutku izbora pitanja »Što se to događa?«:

Drugi navedeni polemički tekst Starčevićev uopće ne okončava plahovitošću i žestinom prethodnih stranica. Pred čitateljem je čvrst, promišljen i smiren zaključak. Evo kratka izvoda: »Pod imenom ilirskim radili su Hervati kako i vazda više za druge nego li za se, zamučali su mnogo, što zamučati nebi bili imali. To su Hervati radili u ime ljubavi i sloge bratinske; a kad je na to došlo, da svak za svojom žlicom gleda, budite uvereni, da se ni Hervati s *nikim* neće kladati« (169). Ovaj se izvod iz Starčevićeva zaključka može podijeliti u tri dijela:

U prvom dijelu nazočna je ondašnja i sadašnja retorika hrvatsko-srpskih odnosa: ona želi uvjeriti u samozatajnost, iskrenost, bratsku nesebičnost, nedvojbene dobre namjere... što vazda bivaju iznevjerene, sad na jednoj sad na drugoj strani. Kažem prepoznatljiva retorika i ne upuštam se u

to što su njezini razlozi u tijeku značajnih momenata međusobna odnosa Hrvata i Srba.

U drugom dijelu Starčević odgovara na pitanje: što se to događa, te »Srpski dnevnik« tvrdi da Hrvati još ne mogu naći svoj jezik »koim im pisati valja«; točnije: što se događa, te »Srpski dnevnik« uopće može takvo što napisati? Događilo se ili došlo je na to »da svak za svojom žlicom gleda«. Sva se ona samozatajnost, iskrenost i sl. (jedna općenitost kakvu zahtijevaju sloga i ljubav bratska) nasukala na sprud posebnosti, posebnih interesa.

Žalopojke ne pomažu u neprilici nastaloj događajem kakvim ga Starčević vidi. U nastaloj neprilici zatečenost i žalopojke moraju ustuknuti pred odlukom. Odluka je Starčevićeva:

»budite uvereni, da se ni Hrvati s *nikim* neće kladati« (169).

Kakva je ta odluka?

Starčević ovdje rabi staru riječ *kládati*. Kontekst njezine uporabe jest ona tvrdnja/odgovor »svak za svojom žlicom gleda«. Zato se pouzdano može reći, kontekstualno gledano *kládati* upućuje na sačuvano, zabilježeno značenje: »vaditi jelo iz zdjele u tanjuru« (Lika, Mikalja; usp. P. Skok, II, 90).

Hrvati se, veli Starčević, neće kladati; neće više iz zajedničke »zdjele« ni s »tako zvanim Srbima«, niti s bilo kim »jesti« – naprosto će, kad je već došlo na to, »za svojom žlicom gledati«.

Takva je odluka Ante Starčevića nad čijim se postupkom zgraža Ljudevit Gaj prisposobljujući ga s putnikom zalutalim »s puta bratske sloge u đavolske zavoje nebratstva«.

Odgovorom na pitanje »Što se to događa?« i zaključkom/odlukom, Starčević bez oklijevanja razbija napuklo zrcalo u kojemu se zrcalio nekako po sebi razumljiv idiličan ugođaj »bratske sloge«. Ukazao mu se drukčiji prizor: izboj posebna interesa s »one strane naroda našega«. To je prvorazredna *činjenica* u oba spomenuta Starčevićeva polemička teksta. Zato se žestoki polemik mora metodički odrediti spram njoj. U prvom tekstu mladi Starčević čini prvi korak tim smjerom. »Došlo je vrijeme za mnoge, a doći će i za ostale, da uzmognu vidjeti, *što je čije*«. Odmjeravanje

toga »što je čije« Starčević nastavlja do pred kraj posljednje stranice drugog polemičkog teksta (»Narodne novine«, 221, 1852). Na domaku tridesete godine svoga života, nepunu godinu po ukidanju ustava, Sabora i uvođenju apsolutizma – mladi hrvatski nacionalist prekomjerno uzvisuje Hrvate i unizuje Srbe, prvima pririče svaku izvrsnost, potonjima odriče mnoge vrijednosti. I sve do one stare riječi *kládati* (koju je vjerojatno čuo u rodnom ličkom Žitniku) teče pripovijest suglasna uvjerenju »od Dunava do mora, od Koruške do Bojane« samo su Hrvati. Stara riječ *kládati* (zabilježena u 15. st.) u pravi čas pomaže izricanju jasna odnosa spram bitnoj činjenici. Kad je već došlo na to »da svak za svojom žlicom gleda«, toga će se i Hrvati držati. To je taj metodički napatuk Starčevićev. Hrvati su obvezani svojim interesom. Hrvati se »s *nikim* neće kladati«. Izreka se može razumjeti i kao riječ o *identitetu*, o neokrnjivu pravu slijeđenja svoga interesa, što, dakako, najlakše uspijeva onima koji su *suvereni*.

Što se to *dogada*, pita se Šulek, te »sloge neima te neima, a nesloga iz svakoga kuta proviruje«. Evo odmah i njegova odgovora. »Ponajviše *zato* što isti oni koji su zastavu sloge razvili, i koji svesrdno žele, da se i kod nas složnim silami raditi počne, ili *neshvaćaju ili neće da shvate* pravu narav i sućtvo sloge« (1982 : 211).

No odgovor i nije baš posve određen. Moglo bi se iz njega razumjeti: neki su zastavu sloge razvili i svesrdno žele slogu, a nisu znali niti sada znaju njezinu narav i bit; ili: neki su slogu stvarali i iskreno je žele, ali sada ne shvaćaju narav i sućtvo sloge; također: među tvorcima sloge i slozi odanim ljudima ima i takvih koji sada »neće da shvate pravu narav i sućtvo sloge.« Ma koji od ovih ili još nekih mogućih razumijevanja Šulekova odgovora prihvatimo ispravnim, pouzdano ostaje: Šulekova se kritika usmjeruje na neke za razvoj narodne sloge zaslužne ljude; neovisno o tome da li oni sada »neshvaćaju ili neće da shvate« što je to sloga, Šulek im ne odriče *iskrenu dobru namjeru*: svi oni »svesrdno žele, da se i kod nas složnim silami raditi počne«.

Kad se tako razumiju namjere sudionika u sporu, naglasak je nedvojbeno na shvaćanju/neshvaćanju naravi toga

o čemu se vodi spor. Iz cjelokupna Šulekova teksta *Srbi i Hrvati* jasno je i uvjerljivo njegovo nastojanje: na zdrave temelje postaviti samo *shvaćanje* sloge, jer je *neshvaćanje* njezine naravi i njezina sućva *ponajviše razlogom* što »nesloga iz svakoga kuta proviruje«.

Kloneći se predrasuda i tvrdnji što se ne temelje na valjanim razlozima i pouzdanim izvorima, Šulek uglavnom postrani ostavlja nastali idejni i dijelom već ideologijski oblikovani složaj. A u njemu su i jedno »neće da shvate« i jedno – možda još moćnije i na kritiku otpornije – »ne moći shvatiti« pravu narav i sućvo sloge.

U prvome je neki interes zavladao nad željom i znanjem što vode shvaćanju.

U potonjem: dogmatsko stajalište i njemu pripadajući vidokrug postaju temeljem i okvirom (samo)onesposobljavanja svijesti povrh svega za percepciju *drugoga* i drukčijeg.

Gdje drugi pada izvan vidokruga i gdje se predznačuje u nešto nebitno – tu nema *kretanja* međusobna priznavanja svijesti.

Nema tu ni sloge na razini zahtjeva što izvire iz njezine naravi i njezina sućva – kako ih je davno, za ono i za ovo (zapravo u bitnosti svojoj isto) vrijeme *nedostižno* zadao Šulek.